नूतनवध्वागमने प्रतिशुक्रो न दुष्यतीति" । नूतनवधूनां स्वामिगृहगमनं प्रतिशुक्रयात्रायां महान्दोषः । तद्वाक्यं प्रागुक्तम् । अथ प्रौढस्त्रीणां द्विरागने तथा गोत्रभेदपरत्वेन प्रतिशुक्रापवादान्तरमाह पित्रेत्र इति । पितुरिदं पित्र्यम् । तस्मिन् पित्र्ये गृहे कुचौ स्तनौ पुष्यस्तः तत्सम्भवः स्यात्तदा स्त्रीणां प्रतिशुक्रसम्भवो दोषो नास्ति । उपलक्षणत्वाद्गुरुः सूर्यगुरुशुद्धिराहित्यसम्भवेऽपि दोषो नास्तीति । तदुक्तं चण्डेश्वरेण "पित्र्यागारे कुचकुसुमयोः सम्भवो वा यदि स्यात्पत्युः शुद्धिर्न भवति रवेः सम्मुखो वाथ शुक्रः । तूले लग्ने गुणवति तिथौ चन्द्रताराविशुद्धौ स्त्रीणां यात्रा भवति सफला सेवितुं स्वामिसद्म" इति । वाशब्दाद्गुरुशुद्धिरपि चेन्न भवतीत्यर्थः । अथ भृग्वङ्गिरोवत्सवसिष्ठकश्यपात्रिभरद्वाजवंशोत्पन्नानामपि प्रतिशुक्रसम्भवो दोषो नास्ति । यदाह बादरायणः "कश्यपेषु वसिष्ठेषु चात्रिभृग्वङ्गिरःसु च । भारद्वाजेषु वात्सेषु प्रतिशुक्रो न दुष्यति" इति । अयं चापवादो यात्रामात्रसाधारणः" न द्विरागमने, सम्मतिवाक्ये विशेषानुक्तेः । एवं प्राक्पद्योक्तोऽप्यपवादोज्ञेयः । केचिच्छुभं तेषामाहुः । यदाह महेश्वरः "नो तेषां प्रतिशुक्रपावमशुभं ये वत्सभृग्वङ्गिरोभारद्वाजवसिष्ठकश्यपकुलोत्पन्नास्तथाऽत्रेः कुले । देशानां विप्लवे च नियतं न स्याद्विवाहे तथा तीर्थानां गमने तथैकनगरे ग्रामे च सौम्ये तथेति" । सोमस्यापत्यं सौम्यो बुधः । बुधसांमुख्येऽपि भृग्वादिगोत्रोत्पन्नानामपि तथा यानमशुभं नास्ति चकारात् दुर्भिक्षाद्युपद्रवगङ्गावेऽन्येषामपि यानमशुभं नास्तीत्यर्थः तद्भिन्नं मूलवाक्यस्यापवादरूपस्यानुपलम्भात् । किं च यथा साधारण्येन यस्यां कस्यांचिद्दिशि यात्रायां शुक्राधिष्ठितादिनिषिद्धा सा च बादरायणादिवाक्यैरपोह्यते । तथा बुधसाम्मुख्ये गमननिषेधानुक्तेरपवादस्यानुक्तत्वदर्शनात् । ननु "प्रतिशुक्रं प्रतिबुधं प्रतिभौमं गतो नृपः । बलेन शक्रतुल्योऽपि हतसैन्यो निवर्तते" इति वसिष्ठोक्तिरेव बुधसाम्मुख्यदोषनिषेधबोधिकास्तीति । किं च "कृजाय वृषभं दद्यात् स्वर्णं दद्याद्बुधाय च । तत्तत् सम्मुखजो दोषस्तत्क्षणादेव नश्यति" इति बुधसाम्मुख्यदोषनिराकरणार्थं अपि तदुक्तिरेवास्ति प्रमाणमिति चेत् । सत्यम् । प्रतिशुक्रं प्रतिबुधं इत्यादिवाक्यैर्बुधसाम्मुख्यमपि दोषावहमेवेति प्रतीयते । अत्रार्थवादोऽयमपि श्रीपतिना "प्रतीन्दुजं भूमिपतेर्गतस्य नान्येग्रहास्त्राणविधौ समर्थाः" इति । त्राणं रक्षणम् । नारदेनापि "प्रतीन्दुजकृतं दोषं हन्तुं शक्ता ग्रहा न हि" इति । तत्र गोत्रादिविषयत्वेन परिहारो योऽभिहितः स शुक्रसाम्मुख्ये एव नतु बुधसाम्मुख्ये गोत्रपरिहारस्तु दोषकरवाक्याभ्ने प्रतिशुक्रं न विद्यते इत्युक्तम् । ननु प्रतिशुक्रमित्यादिवाक्योपात्तस्य प्रतिबुधस्यायं परिहारोऽस्तु दोषकथनानन्तरमेव तस्याभिधानात् प्रतिशुक्रपदं तु सुख्यतां सूचयितुम् उपात्तं तदभिप्रायेण सौम्ये तथेति महेश्वरोक्तिः साधीयसीति चेन्न यदोषोऽभिमतः स्यात् सौम्ये तथेतिवद्भौमे तथेति वक्तव्यं स्यात् । तन्न नोक्तम् । किं च प्रतिशुक्रपदं सुख्यतां सूचयितुम् उपात्तमित्युक्तं तदप्ययुक्तम् । कुतः "शुक्रास्तदोषस्य महत्त्वोक्तेस्तद्विषयकोऽयं गोत्रादिपरिहारः । "कामं व्रजेद्वा प्रतिशुक्रमस्तङ्गते च यायान्न जिगीषुरत्रेति" श्रीपत्युक्तेः शुक्रास्तदोषस्यापवादो बुधानुकूल्यमपि तेनैव "अस्तङ्गतेऽप्यास्फुजिति प्रयायाद्बुधो यदि स्यादनुकूलवर्तीति" । अनुकूलवर्ती यातव्यदिगीशवर्ती । बुधप्रातिकूल्यं तु महादोषावहमेतद्वाक्यं तैरपि प्रागभिहितम् । परन्तु बुधास्तः समीचीनो न वेति न वचनं युक्तिपदर्शी वा काञ्चिदभ्यधायि । तस्माद्वाचनिकेऽर्थे न युक्तिः प्रभवेदिति । बुधसाम्मुख्ये गोत्रादिपरिहारो न शिरोमणिपदवीमारोहति । आदिशब्दात् "स्वभवनपुरप्रवेशे देशानां विप्लवे तथोद्वाहे । नूतनवध्वागमने प्रतिशुक्रविचारणा नास्ति" "एकग्रामे पुरे वापि दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । विवाहे तीर्थयात्रायां प्रतिशुक्रो न दुष्यति" इति । तुल्यन्यायत्वाद्भौमसाम्मुख्येऽपि विशिष्टग्रहवचनाभावात् । किन्तु शुक्रसाम्मुख्य एव स परिहारः । सोऽपि सर्वेषां यात्रामात्रसाधारणः । परन्तु शिशुगर्भिणीनववधूनां "अस्तङ्गते भृगोः पुत्रे" इत्यादिना बादरायणादिवाक्यात्तु विशेषफलावगतिमात्रे तत्रैषां शिशादीनां बुधसाम्मुख्यविचारस्तु दुरापास्त एवेत्यलमतिप्रसङ्गेनेति शिवम्" पी॰धा॰

द्यागमद्विरागमादयोऽप्यत्र ।

द्विरात्र त्रि॰ द्वाभ्यां रात्रिभ्यां निर्वृत्तः तद्धितार्थद्वि॰ ठक् तस्य लुक् अच् समा॰ । १रात्रिद्वयसाध्ये २यागभेदे पु॰ "एकरात्रो द्विरात्रः :" अथ॰११।९।१० "व्युष्टि